

ОБМІННО-ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ В СИСТЕМІ ВСЕСОЮЗНОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ТОРГЗІН»

В. Л. Танасюк

(Тульчинський коледж культури, м. Тульчин, Вінницька область)

Досліджено діяльність Всесоюзного об'єднання «Торгзін» (торгівля з іноземцями) через призму здійснення валютних та обмінних операцій. З'ясовано, що кардинальні зміни на радянському фінансовому ринку відбулися саме після появи Всесоюзного об'єднання «Торгзін», оскільки одним із ключових напрямів його діяльності стали валютно-обмінні операції. Встановлено, що в період існування «Торгзіну» (18 червня 1930 – 1 лютого 1936 рр.) радянський уряд дозволив населенню використовувати валюту як засіб розрахунку всередині СРСР. Доведено, що «Торгзін», нічого не вивозячи за кордон, належав до категорії експортних організацій, оскільки перетворював товарні ресурси країни у валюту.

Ключові слова: Всесоюзне об'єднання «Торгзін», Наркомат зовнішньої торгівлі СРСР, валюта, обмін, торгівля.

V. L. Tanasyuk. Foreign currency transactions in the All-Union Union “Torgzin”

The article explores the activities of the All-Union Union “Torgzin” (foreign trade) through the prism of currency and exchange operations. It is revealed that the dramatic changes in the Soviet financial market occurred after the advent of the All-Union Trade Union “Torgzin”, since one of the key areas of its activity was currency exchange operations. It was Torgzin that was to become the union that concentrated all foreign trade operations in the Soviet Union. It is established that during the existence of “Torgzin” (June 18, 1930 – February 1, 1936), the Soviet government allowed the population to use currency as a means of calculation within the USSR. Legal means of replenishing foreign currency government accumulations by the population, with the exception of foreign remittances, at that time actually remained.

It is tried that the appearance in September 1931 of the permission to carry out currency transfers and the creation of the Office of Transfers and Parcel Operations, transformed the All-Union Union “Torgzin” into an export organization. The development of this area of activity of the system “Torgzin” Commissar of Foreign Trade of the USSR attached great importance. It was provided that the Soviet citizens received foreign transfers and parcels properly, they were able to maximize the attraction of foreign currency. It was found that Torgzin converted the country's commodity resources into currency without exporting anything abroad.

It was found that in the first half of the 1930s, Torgzin sold goods on the domestic market in conditions of total scarcity and famine, and the state maintained a monopoly on pricing. In the famine of 1932–1933, Torgzin's shops became the only state-owned establishments that could save them from starvation. The state, forcibly depriving the peasants of bread, offered the population to buy it for currency and gold through the system of the All-Union Union “Torgzin”.

Key words: All-Union Union “Torgzin”, USSR Foreign Trade Commissar, currency, exchange, trade.

© **В. Л. Танасюк, 2019**

Постановка проблеми. Декрети і постанови радянського уряду першої половини 1920-х рр. дозволили в СРСР вільний обіг валютних цінностей. Відповідно, приватні особи отримали право володіти іноземною валютою. Однак, незважаючи на це, держава намагалася жорстко контролювати процес її купівлі та продажу. Монопольне право на подібні операції мав Державний банк СРСР. Уряд використовував найрізноманітніші заходи для недопущення перетворення іноземної валюти на альтернативу радянським знакам, які із середини 1920-х рр. почали стрімко знецінюватися. У кінці 1925 – на початку 1926 рр. в країні відбулося згорання легальних валютних операцій і припинення продажу іноземної валюти через банки. Винятком стала можливість обміну грошей лише у разі тимчасового виїзду радянських громадян за кордон у справах. Уже з початку 1926 р. Об'єднане державне політичне управління СРСР почало застосовувати репресивні заходи проти валютних маклерів і спекулянтів. У практику входили масові арешти та обшуки громадян, здійснювалася конфіскація всієї виявленої валюти.

Кардинальні зміни в діяльності валютного ринку відбулися після появи Всесоюзного об'єднання «Торгзін». У період його існування (18 червня 1930 – 1 лютого 1936 рр.) уряд дозволив населенню використовувати валюту як засіб розрахунку всередині СРСР. Легальних способів поповнення населенням валютних державних накопичень, за винятком закордонних грошових переказів, фактично не залишилося. Тому перед системою «Торгзін» ставилося завдання працювати на вилучення у населення всіх наявних цінностей.

Спеціальна контора для організації торгівлі з іноземцями на території СРСР («Торгзін») була створена 18 липня 1930 р. Постановою Народного комісаріату торгівлі СРСР. На момент появи «Торгзін» був невеликим відділом у системі Московської столичної торгівлі, що підпорядковувався міському управлінню торгівлі – Мосторгу. Перед новоствореною організацією ставилося важливе завдання: створити умови, щоб іноземці, які відвідували СРСР, витрачали тут всю наявну у них валюту. Тому саме «Торгзін» мав стати тим об'єднанням, яке концентрувало в собі всі торгові операції з іноземцями на території Радянського Союзу. Спочатку відділення та торговельні точки «Торгзіну» з'являлися у найбільших містах держави та портах. Зважаючи на це, ключовим завданням шипчандлерств (організацій із постачання суден у портах) стало якісне і своєчасне постачання іноземних суден і радянських кораблів закордонного плавання продуктами харчування, товарами першої необхідності, сортовими дорогими винами, делікатесами, хутряними виробами тощо.

Першими відвідувачами торгзінівських магазинів були іноземні туристи та транзитні пасажир-іноземці закордонних суден. Однак отриманий від такої торгівлі зиск не тамував валютний голод країни, яка стала на шлях індустріалізації. Тому керівництво радянської держави пішло на розширення діяльності та формування системи «Торгзіну». Вона була покликана до життя радянською владою в період гострого дефіциту зовнішньої торгівлі СРСР, який потягнув за собою валютну

кризу. Зростання фізичного обсягу експорту не принесло бажаних надходжень і спричинило дефіцит валюти, необхідної для розрахунків за імпорт промислового устаткування та сировини, яких потребувала соціалістична індустріалізація¹. У січні 1931 р. «Торгзін» реорганізували у Всесоюзне об'єднання, що перебувало під протекторатом Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР. З 14 червня 1931 р. у торгзінівських магазинах дозволялося отоварюватися і радянським громадянам за умови, що розрахунок вони будуть здійснювати золотими монетами старого карбування та отриманою з-за кордону валютою.

Зі створенням «Торгзину» держава продемонструвала своє монопольне право на повномасштабне підприємництво. В океані пайкових розподільників, закритих кооперативів, відомчих їдалень, в умовах карткової системи існували оазиси відкритої державної торгівлі, де ціни визначалися голодним попитом. Населенню вони давали додаткову можливість вижити, а державі – чималі грошові засоби².

Всеукраїнська контора «Торгзін» розпочала свою діяльність у Харкові 1 серпня 1931 р. як представництво Всесоюзного об'єднання з торгівлі з іноземцями. Цим у Москві намагалися створити ілюзію децентралізації оперативного управління. Її завданнями було безпосереднє керівництво у питаннях організації торговельної мережі, управління торговельною і валютно-фінансовою діяльністю обласних контор «Торгзін» в Україні, регулювання цін, керівництво кадровою політикою. З 1 квітня 1932 р. почали створюватися області, а разом із ними з'являлися й обласні контори «Торгзину»³.

Поступово сформувалася більш-менш струнка організаційна структура, яка мала такий вигляд: всесоюзне об'єднання – всеукраїнська контора – обласна контора – регіональні філії (міжрайонні бази, відділення й окремі крамниці). Завдання, що ставилися перед об'єднанням, мали велике економічне та політичне значення: «Торгзін» мав мобілізувати іноземну валюту, що надходила до СРСР із-за кордону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виникнення та діяльність Всесоюзного об'єднання з торгівлі з іноземцями («Торгзін») і сьогодні залишається малодослідженою науково-історичною проблемою, яка має суттєве практичне і пізнавальне значення, оскільки посідала вагоме місце в соціально-економічному житті радянського суспільства першої половини 1930-х рр. Історики радянської доби внаслідок закритості архівів та ідеологічних застережень загалом уникали згадок про Всесоюзне об'єднання «Торгзін», а західноєвропейські й американські вчені, позбавлені доступу до радянських архівних документів, лише констатували факт його існування. Упродовж останніх десятиліть тема набула актуальності, коло науковців, зацікавлених проблемою, постійно розширюється. Серед російських істориків

¹ Осокіна Е. Золото для індустріалізації: «Торгсин». Москва : РОССПЭН, 2009. С. 11.

² Осокіна Е. За фасадом «сталінського ізобілія»: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации (1927–1941). Москва : РОССПЭН, 1999. С. 160.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО). Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 168. Арк. 3.

зазначимо дослідження О. Осокіної⁴, І. Павлової⁵, В. Толмацького⁶, а серед українських – В. Марочка⁷, О. Мельничук⁸, В. Даниленка⁹, О. Попова¹⁰, М. Гороха¹¹. Однак практично недослідженою продовжує залишатися проблема особливостей здійснення валютно-обмінних операцій «Торгзину».

Мета статті полягає в тому, щоб на основі досліджених архівних джерел і наявної історіографії з'ясувати особливості здійснення системою «Торгзін» обмінно-валютних операцій.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових напрямів діяльності «Торгзину» були валютно-обмінні операції. Ще в 1928 р. до СРСР із-за кордону надійшло валюти на суму 30 млн крб. Однак на початок «Великої депресії» на Заході, яка боляче вдарила безробітням і по емігрантах, оскільки саме вони надсилали кошти для своїх близьких, потік валютних переказів до Радянського Союзу суттєво зменшився. У цей час до СРСР із-за кордону за валютними переказами надійшло лише 10 млн крб. Крім того, ситуація з отриманням цих переказів у СРСР була проблемною. Замість надісланої, так званої «ефективної валюти» – доларів, фунтів тощо, Держбанк СРСР пропонував своїм громадянам отримувати радянські карбованці за заниженим курсом. У такій ситуації населення стало відмовлятися від закордонних переказів, намагаючись отримати валюту іншим, здебільшого контрабандним шляхом¹².

Масові клопотання населення з цього питання змусили радянське керівництво шукати шляхи виходу із ситуації та змінити тактику. Замість надісланої валюти радянським громадянам пропонувалося отримувати бони «Торгзину» та купувати

⁴ Осокіна Е. За зеркальной дверью Торгсина. *Отечественная история*. 1995. № 2. С. 86–104; Осокіна Е. Доллары для индустриализации: валютные операции в 1930-е годы. *Родина*. 2004. № 3. С. 76–81; Осокіна Е. Золотая лихорадка по-советски. *Родина*. 2007. № 9. С. 111–117.

⁵ Павлова И. Торгсины в Западно-Сибирском крае. *Экономика и организация*. 2003. № 3. С. 162–169.

⁶ Толмацкий В. Время Торгсина. *Антикварное обозрение*. 2005. № 3. С. 66–69.

⁷ Марочко В. «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932–1933). *Український історичний журнал*. 2003. № 3. С. 90–103; Марочко В. Обмін побутового золота на хліб в Україні періоду Голодомору 1932–1933 рр. *Український історик*. 2008. № 3–4. С. 194–209; Марочко В. Торгсини Києва: хліб за золото. *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: місто Київ / відп. ред. В. Марочко*. Київ: Фенікс, 2008. С. 58–65.

⁸ Мельничук О. Номенклатура системи «Торгсину» в УСРР (на матеріалах Київської області). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Київ, 2010. Вип. 19. Ч. 2. С. 99–105.; Мельничук О. Основні джерела доходу системи «Торгсин» в УСРР. *Український історичний збірник*. Київ, 2010. Вип. 13. Ч. 1. С. 224–231

⁹ Даниленко В.М. Розкрадання продуктів та промтоварів госпромами та системою Торгсину. *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: місто Київ / відп. ред. В. Марочко*. Київ: Фенікс, 2008. С. 66–73.

¹⁰ Попов А. Деятельность в Крыму Всесоюзного объединения по торговле с иностранцами в СССР (1931–1936 гг.). *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: «История»*. 2007. Т. 20. № 1. С. 66–72.

¹¹ Горох М. Від борошна до трактора: реалізація товарів в крамницях Чернігівської обласної контори «Торгсин» (1933–1935 рр.). *Український історичний збірник*. 2010. Вип. 13. С. 232–244; Горох Н. Кадровый состав «Торгсина» (на примере Черниговской областной конторы). *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2014. Вып. 4 (85).

¹² Осокіна Е. Золото для индустриализации: «Торгсин»... С. 107.

товари в торгзінівських магазинах за цінами, що були значно вищими ринкових. Всесоюзне об'єднання «Торгзін» мало у своєму розпорядженні значні фонди експортних товарів (продуктів харчування, предметів широкого вжитку тощо). Так в умовах тотального дефіциту державою був винайдений надійний спосіб тримати валюту у своїх руках, а населення – на короткому голодному повідку.

Партійно-радянське керівництво як у Москві, так і в Харкові чітко для себе усвідомлювало, що населення республіки володіло значною кількістю цінностей, які б могли сприяти торгзінівській торгівлі і виконанню валютного плану. Крім того, в Україні, особливо в її південно-західній частині, ще за царату мала місце потужна еміграція, а місцеве населення підтримувало зі своїми закордонними родичами міцні стосунки і отримували від них значні суми переказів. Попередні місяці роботи мережі вказували на можливість і закономірність зростання валютних операцій. Пошук способів отримання додаткових валютних резервів спонукав Наркомфін СРСР дозволити «Торгзіну» з 14 червня 1931 р. приймати монети царської чеканки в рахунок сплати за товари. Монети без дефектів приймалися за номінальною вартістю, дефектні – на вагу із розрахунку 1 крб. 29 коп. за грам чистого золота. 3 листопада 1931 р. Політбюро доручило Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР організувати в магазинах «Торгзіну» скупку золотих речей в обмін на товари¹³.

Поява такого дозволу породила і проблему отримання якісного та нефальшивого золота. Відповідальність за його скупку лежала на співробітниках приймальних пунктів, оскільки на руках у населення було багато фальшивого золота у різного виду виробках, злитках і самородках. Тому Держбанком СРСР спільно зі Всесоюзним об'єднанням «Торгзін» було підготовлено «Інструкцію з випробування якості скупного золота та розрахунку за нього»¹⁴. Досвідчений фахівець міг відрізнити фальшиве золото від іншого металу із золотим напиленням за вагою. Інші метали (срібло, мідь) завжди поступаються у своїй масі. Більш ефективним було зробити надріз і капнути азотної кислоти – потемніння вказувало на срібло, позеленіння – на мідь. Золотий предмет потребував встановлення проби. Ця процедура була складною і тривалою в часі. Справитися з нею, як і з оцінкою золота та знижкою на угар, міг фахівець із досвідом роботи в цій сфері.

З появою у вересні 1931 р. дозволу «Торгзіну» на здійснення валютних переказів у його структурі з'явилося Управління переказів і посилочних операцій, яке пізніше було перетворено в Управління закордонних операцій на чолі із заступником голови правління «Торгзіну» І.Я. Берлінським¹⁵. Так держава намагалася взяти під свій контроль отримання громадянами валюти та мати від цього неабиякий зиск. Ці операції прирівнювалися до експортних, тому експортним об'єднанням СРСР потрібно було забезпечувати безперебійне постачання системи «Торгзін» необхідними

¹³ Осокіна Е. Золото для індустріалізації: «Торгсин»... С. 41. ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 17.

¹⁴ ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 17.

¹⁵ ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 89.

для здійснення посилочних операцій експортними товарами за встановленими експортними цінами.

У листопаді 1931 р. Наркомат зовнішньої торгівлі СРСР взяв курс на заміну посилок із-за кордону продажем стандартних посилок із магазинів «Торгзін» шляхом валютних грошових переказів. Фактично валютні перекази було вирішено спрямовувати на поточний рахунок «Торгзину» або його місцевих філій, замість яких останній повинен був видавати вказаним у цих переказах особам набір товарів за прейскурантом, в кількості та асортименті, встановлених «Торгзіном». Перекази здійснювалися через закордонні банки і могли бути спрямовані за місцем знаходження будь-якого відділення «Торгзину», яких тоді нараховувалося близько 30. Усі вони зосереджувалися головним чином у великих містах СРСР: Москві, Ленінграді, Харкові, Києві, Одесі, Ростові-на-Дону, Тефлісі, Баку, Архангельську, Владивостоці тощо¹⁶.

Розвитку цього напряму діяльності системи «Торгзін» Наркомат зовнішньої торгівлі СРСР надавав великого значення, оскільки вбачав у ньому за умов належної організації справи можливість максимального залучення іноземної валюти. Валютні перекази могли здійснюватися з усіх країн світу і отримувачами цих переказів могли бути всі громадяни СРСР. Сума переказу також не обмежувалася. Номенклатура товарів вказувалася в спеціальних прейскурантах «Торгзину». Радянським людям дозволялося розраховуватися лише тією іноземною валютою, яку вони отримали легально за переказами з-за кордону. Для зняття можливих претензій із боку закордонних партнерів за порушення міжнародних торговельних угод НКЗТ СРСР зробив жорсткішою видачу ліцензій і підвищив митні збори. Задоволення валютних інтересів держави вкотре було досягнуто ціною утисків інтересів радянських громадян¹⁷.

1 січня 1932 р. була підписана угода між Правлінням Держбанку СРСР в Москві та The Amalgamated Bank у Нью-Йорку і Чикаго про те, що замість грошових переказів через Державний банк СРСР будуть надсилатися безпосередньо на переказоотримувачів ордери. The Amalgamated Bank встановив тримісячний термін їхньої дії, який рахувався з дня їхнього випуску. Відділення «Торгзину» отримували із вказаних банків США копії ордерів – авізо. Ордери і авізо випускалися двох кольорів – рожевого і синього. Порядок випуску ордерів і підписів на них, а також зразки підписів вказувалися у спеціальних листах. Усі авізо, що надходили до відділень «Торгзину», зберігалися в особливих скриньках¹⁸.

Усі крайові та обласні контори «Торгзину» отримали чіткі інструкції роботи з отоварювання за чеками The Amalgamated Bank. Отримана валюта перераховувалася на золоті карбованці за курсом, який контори повинні були отримувати від місцевих відділень Державного банку, і на цю суму мав відпускатися товар. Перерахунок

¹⁶ Посылки или денежные переводы из-за границы могут быть заменены получением товара из магазинов «Торгзина» в СССР. За индустриализацию. 1931. 19 августа. С. 4.

¹⁷ Осокина Е. Золото для индустриализации: «Торгсин»... С. 151.

¹⁸ ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 6.

валюти мав виключати можливість втрати на різниці її курсу. Товар отримували лише ті особи, на чие ім'я був виписаний чек, або за відповідно оформленою довіреністю. Один екземпляр усіх чеків, що надійшли за день, щоденно спеціальною поштою відправлялися до Правління «Торгзінуну» для передачі їх у банк.

Отримувачі переказів закріплювалися лише за тим магазином, який був визначений для їх обслуговування. Для кращого обслуговування отримувачів переказів, постачання магазинів, які були визначені для отоварювання отримувачів переказів, мали забезпечуватися першочергово кращими товарами різного асортименту та в достатній кількості¹⁹. Однак у момент отримання переказу в агентстві «Торгзінуну» клієнт міг розділити переказ на частини і передати їх, наприклад, родичам, які проживали з ним в одному населеному пункті. У такому разі на кожну частину переказу видавалися окремі чекові книжки. Після видачі переказу жодного поділу чекової книжки на частини не допускалося.

Магазини, за якими були закріплені отримувачі переказів, мали бути організовані по типу універмагів із повним асортиментом товарів. Для кращого обслуговування своїх клієнтів такі магазини мали створити столи попереднього замовлення, продумати обслуговування клієнтів транспортом у разі купівлі ними великогабаритних товарів, наприклад дров.

Питання виконання «Торгзінуну» в Україні валютного плану було в зоні особливої уваги керівництва Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР. Свідченням цього є лист Наркома зовнішньої торгівлі СРСР А. Розенгольца до голови Раднаркому УСРР В. Чубаря та генерального секретаря КП(б)У С. Косіора, датований 5 липня 1932 р. Чиновника цікавив стан налагодження роботи «Торгзінуну» в Україні, особливо у великих містах – Києві, Одесі, Харкові, оскільки з республіки передбачали отримання значної кількості золота і валюти в обмін на продукти харчування і товари першої необхідності. На думку А. Розенгольца, у другому півріччі 1932 р. по «Торгзінуну» Харків міг і повинен був дати 3 300 тис крб., Київ – 4 000 тис крб., Одеса – 3 600 тис. крб., а вся Україна – 20 млн крб. У 1933 р. з України планували зібрати всі 65 млн крб.²⁰

Звертає на себе увагу дата листа. Станом на липень 1932 р. в Українській СРР не було запасів борошна. Станом на 30 червня 1932 р. з більшості районів республіки було вивезено і посівний матеріал. На той момент в УСРР нараховувалося близько 100 районів, які потребували продовольчої допомоги. Крім того, влітку 1932 р. Українська СРР мала повернути в рахунок погашення позики 8 млн 250 тис. пудів зерна понад встановлену норму хлібозаготівель. Це означало, що про пересічних громадян ніхто з кремлівського керівництва не думав і як вони виживатимуть – нікого там не цікавило. Тому й зрозумілими стають очікування Москви в отриманні від голодного населення України такого бажаного для індустріалізації золота і валюти в обмін на хліб і крупи. Політика в цьому питанні була добре продуманою і підгрунтя підготовлено завчасно.

¹⁹ ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 16.

²⁰ Центральний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5444. Арк. 1–2.

За остаточним варіантом плану на 1932 р. на українську систему «Торгзін» покладалося завдання залучення валюти і золота в загальній сумі 20 млн крб. Відповідно до цього завдання була проведена організаційна перебудова мережі та управління, збільшена її пропускна можливість через відкриття нових торговельних точок і розширення наявних магазинів тощо.

Неможливість задоволення переказоотримувачів низкою товарів, що відповідали їхньому попиту, створювало значну заборгованість із неотоварених іноземних переказів, які досягали по Україні 1 млн крб. Окрім великої шкоди, що цим завдавалася роботі «Торгзину», незважаючи на широке рекламування за кордоном повного і швидкого виконання всіх доручень переказоотримувачів, підривалася сама можливість подальшої роботи «Торгзину», позбавлялася довіра до нього з боку клієнтури тощо. Масового характеру набувало і пряме відкликання переказів.

Загальна сума валюти, що надійшла за період існування «Торгзину», без грошових переказів, становила майже 47 млн золотих карбованців, або близько 16% усіх цінностей, скуплених «Торгзином». В Україну з-за кордону через «Торгзін» надійшло 6,3 млн крб., що становило майже половину всіх переказів по Союзу РСР. У піковий голодний 1933 р. у загальній сумі цінностей – 24,5 млн крб., скуплених українськими конторами «Торгзину», грошові перекази становили найбільш вагому групу (26%), обігнавши навіть золото. Середній розмір переказу становив 60 крб. Гроші надходили від родичів-іммігрантів, переважно зі США, Канади, Англії, Франції, Китаю та Монголії²¹.

На середину 1934 р. спостерігалось кількісне зростання залишків незапитуваних переказів, які по окремих конторах сягали 15-денного запасу. Тому в червні 1934 р. на адресу Всеукраїнської контори надійшов лист від Управління закордонними операціями Всесоюзного об'єднання «Торгзін» із вимогою вивчити питання про наявність незатребуваних переказів. Станом на перше число кожного місяця проводилося анулювання платіжних доручень Зовнішторгбанку, незатребуваних упродовж шести місяців із дня їх отримання місцевим відділенням Держбанку. При цьому Всеукраїнська контора «Торгзін» мала право домагатися від банку негайного кредитування свого рахунку на суму переданих анульованих переказів. Відмова від переказу та її причина повинні були реєструватися у спеціальному журналі. По всіх іногородніх незатребуваних переказах необхідно було розсилати повідомлення рекомендованим листом і домагатися зниження залишків максимум до 3-денного запасу середньомісячного надходження товарів²².

Всесоюзне об'єднання «Торгзину» пропонувало запровадити новий порядок повідомлення отримувачів переказів. З отриманням переказу (білінг, чек чи ордер) контора-відділення Держбанку надсилала первинне повідомлення отримувачеві переказу. У разі неявки клієнта упродовж 7 днів до агентства воно повинне було повідомляти адресатів кур'єром під розписку. В усіх випадках, пов'язаних із відмовою

²¹ Осокина Е. Золото для индустриализации: «Торгсин»... С. 162.

²² ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 5а.

від переказу, зміною місця проживання чи смертю отримувача переказу, кур'єри повинні були брати відповідні довідки в будинковому комітеті та інформувати Держбанк.

Зазначені заходи не рятували ситуацію. Мали місце масштабні зловживання, підробка документів, спекуляція неправдивою інформацією щодо переказоотримувачів, особливо в голодні 1932–1933 рр. Про трагедію тих, хто не дочекався такої бажаної і життєво необхідної допомоги, свідчить сумна статистика. Частка незатребуваних переказів по Всеукраїнській конторі «Торгзін» у 1934 р. становила близько 44% від загальної кількості, що надійшла. Сума незатребуваних переказів становила 37%²³.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, вивчення питання про особливості здійснення системою «Торгзін» валютно-обмінних операцій привело до висновку, що «Торгзін», нічого не вивозячи за кордон, належав до категорії експортних організацій, оскільки перетворював товарні ресурси країни у валюту. Він продавав товари на території СРСР, торгівля ним здійснювалася на валютні цінності і постачання товарами експортної якості. У державних валютних планах Всесоюзне об'єднання «Торгзін» належало до основних експортерів поруч із Лісекспорт, Хлібоекспорт, Нафтоекспорт, Союзхутро тощо. Валютний план «Торгзину» і план постачання для «Торгзину» виділялися окремим параграфом або пред'являлися як окремі плани.

Переваги торгзінівського статусу як експортної організації, яка отримувала валюту, полягали в тому, що він економив на витратах із перевезення товарів за кордон, їхньому страхуванні, зберіганні, утриманні експортного апарату тощо. З іншого боку, ціни реалізації на товар він призначав незважаючи на світову економічну кризу і конкуренцію на світовому ринку. «Торгзін» здійснював продаж товарів на вітчизняному ринку в умовах тотального дефіциту і голоду, де держава тримала монополію ціноутворення, а радянський покупець був невибагливим і загнаним у глухий кут життєвих обставин.

Ліквідацією «Торгзину» на початку 1936 р. держава повернула собі валютну монополію. Було поставлено крапку у використанні іноземної валюти в торгових операціях на території СРСР. Валютні перекази з-за кордону тепер мали надходити до Держбанку СРСР і виплачувалися їхнім отримувачам лише карбованцями.

На нашу думку, інтерес для подальших наукових досліджень становлять документи регіональних архівних установ, де відклася інформація про обсяги валютно-обмінних операцій на рівні обласних контор «Торгзину» та окремих відділень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Горох М. Від борошна до трактора: реалізація товарів в крамницях Чернігівської обласної контори «Торгсін» (1933–1935 рр.). *Український історичний збірник*. 2010. Вип. 13. С. 232–244.

2. Горох Н. Кадровый состав «Торгсина» (на примере Черниговской областной конторы). *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорини*. 2014. Вип. 4 (85).

²³ ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 239.

3. Даниленко В. Розкрадання продуктів та промтоварів госпорганам та системою Торгсину. *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: місто Київ* / відп. ред. В. Марочко. Київ : Фенікс, 2008. С. 66–73.
4. Марочко В. «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932–1933). *Український історичний журнал*. 2003. № 3. С.90–103.
5. Марочко В. Обмін побутового золота на хліб в Україні періоду Голодомору 1932–1933 рр. *Український історик*. 2008. № 3–4. С. 194–209.
6. Марочко В. Торгсини Києва: хліб за золото. *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: місто Київ* / відп. ред. В. Марочко. Київ : Фенікс, 2008. С. 58–65.
7. Мельничук О. Номенклатура системи «Торгсину» в УСРР (на матеріалах Київської області). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Київ, 2010. Вип. 19. Ч. 2. С. 99–105.
8. Мельничук О. Основні джерела доходу системи «Торгсин» в УСРР. *Український історичний збірник*. Київ, 2010. Вип. 13. Ч. 1. С. 224–231.
9. Осокіна Е. Золото для індустріалізації: «Торгсин». Москва : РОССПЭН, 2009. 592 с.
10. Осокіна Е. За фасадом «сталінського изобилія»: Розподілення і ринок в снабженні населення в роки індустріалізації (1927–1941). Москва : РОССПЭН, 1999. 268 с.
11. Осокіна Е. За зеркальної дверью Торгсина. *Отечественная история*. 1995. № 2. С. 86–104.
12. Осокіна Е. Доллари для індустріалізації: валютні операції в 1930-е роки. *Родина*. 2004. № 3. С. 76–81.
13. Осокіна Е. Золотая лихорадка по-советски. *Родина*. 2007. № 9. С. 111–117.
14. Павлова І. Торгсини в Західно-Сибірському краї. *Економіка і організація*. 2003. № 3. С. 162–169.
15. Попов А. Деятельность в Крыму Всесоюзного объединения по торговле с иностранцами в СССР (1931–1936 гг.). *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия : «История»*. 2007. Т. 20. № 1. С. 66–72.
16. Посылки или денежные переводы из-за границы могут быть заменены получением товара из магазинов «Торгзина» в СССР. За індустріалізацію. 1931. 19 августа. С. 4.
17. Толмацкий В. Время Торгсина. *Антикварное обозрение*. 2005. № 3. С. 66–69.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО). Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 2. 111 арк.
19. ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 45. 312 арк.
20. ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 49. 164 арк.
21. ЦДАВО. Ф. 4051. Оп. 1. Спр. 168. 118 арк.
22. Центральний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5444. 14 арк.